

Փոխակերպություն (տրանսֆորմացիա) հասկացությունն ունի լատինական ծագում և նշանակում է փոխել, փոխակերպել, վերափոխել, ձևափոխել և այլն: Փոխակերպությունը բնութագրում է համակարգի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք ,ի տարբերություն հեղափոխությունների, ունեն աստիճանական բնույթ:

Ցանկացած “անցումային հասարակություն” նաև “տրանսֆորմացիոն հասարակություն” է: Բայց ամեն մի “տրանսֆորմացիա” դեռևս չի նշանակում, թե համակարգը “անցումային” է: Անցումային հասարակությունը սոցիալական համակարգերի անվերջ տրանսֆորմացիայի կոնկրետ ու սահմանափակ փուլ է, որի ավարտից հետո ձևափոխված նոր համակարգը ձեռք է բերում գոյության ու վերարտադրության , զարգացման ու գործառնության նոր հիմունքներ և այդ հիմունքների շրջանակներում շարունակում իր`արդեն ներհամակարգային տրանսֆորմացիան (Հարությունյան 2000):

Անցումային շրջանում առավելապես դժվարանում է կրթական համակարգի գործունեությունը, քանի որ փոփոխությունների հորձանուտում այն դժվարությունների է բախվում իր առաքելությունն իրականացնելիս:

“Հանրակրթության պետական կրթակարգում” (ՀՊԿ 2004) նշվում է, որ արդի հասարակության զարգացման միտումներն ու գործոնները հրատապ են դարձրել Հայաստանի Հանրապետությունում կրթությունը ժամանակակից կյանքի պահանջներին համապատասխան կազմակերպելու, կրթության համակարգը բարեփոխելու և այդ նպատակով հանրակրթության հայեցակարգային պատկերացումները, քաղաքականությունը, բովանդակությունը նորովի սահմանելու և կրթության կազմակերպման սկզբունքները ճշգրտելու անհրաժեշտությունն ու իրագործումը:

Հանրակրթության բարեփոխումների համալիրում իր կարևորությամբ և առաջնահերթությամբ առանձնանում է նոր դասագրքերի ստեղծման խնդիրը: Դիպուկ է ասված` լավ դասագիրքը դպրոց արժե: Լավ դասագիրքը երեխային և` կրթվելու, և դաստիարակվելու, այսինքն` սոցիալականացվելու հնարավորություն է տալիս: Այս գործընթացը հանգեցնում է գիտելիքների, սոցիալական վարքի ձևերի, լեզվի, հմտությունների, բարոյական և իրավական սկզբունքների, արժեքների և նորմերի յուրացմանը (Պողոսյան 1996, Джуринский 1967):

Հայտնի է, որ դպրոցական դասագիրքը ուսուցման կարևորագույն միջոցներից մեկն է, որը համագործակցում է ինչպես “կենդանի ուսուցման”, այնպես էլ ուսուցման մի շարք այլ միջոցների հետ: Դրանով իսկ այն կոչված է կատարելու մի շարք տարբեր գործառույթներ: Ուստի նպատակահարման է դասագիրքը գնահատել այդ գործառույթների կատարման տեսանկյունից: Նման գնահատումը պետք է պատասխանի հետևյալ հարցերին` կատարում է, արդյոք, տվյալ դասագիրքը նախանշված մանկավարժական գործառույթները, ինչ չափով է դրանք կատարում, դասագրքի ո՞ր հատկություններն են նպաստում իր առջև դրված խնդիրների կատարմանը:

Այդ հարցերի պատասխանները թույլ են տալիս կարծիք կազմել դասագրքի արդյունավետության մասին, ինչը և նրա դիդակտիկ ստուգման գլխավոր նպատակն է: Արդյունավետության չափանիշը դասագրքի կողմից իր հիմնական գործառույթների կատարման մակարդակն է: Որո՞նք են այդ գործառույթները և դասագրքի ո՞ր հատկություններն են նպատարում դրանց իրականացմանը:

Մանկավարժական և հոգեբանական գրականության մեջ (Պողոսյան 2005, Бейлинсон 1985, 1983, Ясвин 2004) առավել հաճախ առանձնացվում են դասագրքի հետևյալ գործառույթները` տեղեկատվական, փոխակերպական, հետազոտական, ինքնակրթական, ինչպես նաև ստուգիչ-գնահատող կամ ինքնաստուգիչ: Ըստ այդմ հատուկ ուշադրություն է դարձվում հետազոտական և լայն իմաստով հասկացվող ինքնակրթական գործառույթների վրա, որոնց գերադասելի զարգացումը նպատարում է ժամանակակից դիդակտիկայի ընդհանուր

նորագույն միտումներին: Նշված գործառույթներից բացի առավել հաճախ առաջարկվում է հաշվի առնել նաև դասագրքի մոտիվացիոն և վարժեցնող գործառույթները:

Տեղեկատվական գործառույթի առավել ամփոփ իրականացումն այն է, որ դասագիրքն ընդգրկում է տեղեկատվություն ներկայացվող գիտելիքների բնագավառից: Ի տարբերություն ուսուցման մյուս միջոցների՝ դասագիրքն այդ տեղեկատվությունը տրամադրում է տրամաբանական, առարկայական և հոգեբանական տեսանկյուններից՝ համապատասխանաբար կանոնակարգված տեսքով:

Դասագրքի խնդիրն է ոչ միայն աշակերտին նախապատրաստել իրականության ճանաչմանը, այլև դրա վերափոխմանը, որը կատարվում է **փոխակերպական գործառույթի** շնորհիվ: Դասագրքի այդ գործառույթը սերտորեն կապված է նրա **վարժեցնող գործառույթի** հետ, որը նպատակաուղղված է աշակերտի մոտ անհրաժեշտ գործնական կարողությունների և հմտությունների ձևավորմանը և միաժամանակ կապ է ստեղծում **հետազոտական գործառույթի** հետ: Դասագրքում այն դրսևորվում է կամ իմացության ուղիների և մեթոդների նկարագրության, կամ աշակերտների ինքնուրույն գործունեությունը կազմակերպող հարցերի և առաջադրանքների ձևով: Հետազոտական գործառույթի մշակումը նախատեսում է աշակերտների կողմից իրենց համար մասշտաբային գործողությունների, հետազոտական բնույթի գործառույթների կատարում և դրանց շնորհիվ յուրաքանչյուր առարկայից նվազագույն մեթոդոլոգիական տեղեկությունների ձեռքբերում:

Դասագրքի **ինքնակրթական գործառույթի** իրականացումը նպատակաուղղված է աշակերտի կողմից տեղեկատվության տարբեր աղբյուրների ինքնուրույն օգտագործման պայմանների ստեղծմանը: Դասագրքի նյութերը պետք է խթանեն տեղեկատվության նոր միջոցների որոնումը, ձևավորեն դրական վերաբերմունք ուսման հանդեպ: Դրան կարելի է հասնել ուսումնական նյութի այնպիսի շարադրմամբ, որը կխթանի հետաքրքրությունը դասերի հանդեպ և կձևավորի մտավոր աշխատանքի կարողություններ:

Դասագրքի **մոտիվացիոն գործառույթի** իրականացումը խթանում և զարգացնում է աշակերտի հուզական-մոտիվացիոն հատկությունները: Խոսքն առաջին հերթին տվյալ առարկայի ուսումնասիրման և ուսումնական գործընթացի հանդեպ դրական վերաբերմունքի ձևավորման մասին է:

Մյուս գործառույթների հետ սերտորեն կապված է դասագրքի **ստուգիչ գործառույթը**: Դրա իրականացման համար դասագիրքը պետք է կառուցվի այնպես, որպեսզի աշակերտը կարողանա ինքնուրույն վերահսկել ոչ միայն բուն դասագրքից, այլև տեղեկատվության այլ աղբյուրներից ձեռք բերած գիտելիքների յուրացումը: Գիտելիքների ստուգումը պետք է հասկանալ լայն իմաստով. դա և ինքնաստուգում է, և ինքնավերահսկողություն, որոնք ամբողջական հետադարձ կապ են ապահովում աշակերտի և դասագրքի միջև:

Անհրաժեշտ է, արդյոք, որ մի դասագիրքը կատարի նշված բոլոր գործառույթները և , հետևաբար, անհրաժեշտ է, արդյոք, այն գնահատել այդ տեսանկյունից: Այդ հարցին միանշանակ պատասխանել հնարավոր չէ, քանզի անհրաժեշտ է նկատի ունենալ դասագրքերի գոյության տարատեսակ ձևերը: Վ. Օկոնի դասակարգմամբ (1983) այդ տարատեսակներն են՝ համապիտանի դասագիրք, համակարգված դասագիրք, գործնական վարժությունների դասագիրք և ծրագրավորված դասագիրք: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի տարբեր հատկություններ: Նշված բոլոր գործառույթները կարող է իրականացնել միայն համապիտանի դասագիրքը, սակայն ամեն մի դասագիրք չէ, որ պիտի այդպիսին լինի: Հնարավոր է, որ դասագիրքը իրականացնի միայն որոշ գործառույթներ, օրինակ՝ գլխավորապես տեղեկատվական և հետազոտական, կամ գործառույթների մի այլ խումբ: Դա պայմանավորված է դպրոցի կոնկրետ պահանջներով և դրանց հետ փոխկապակցված հեղինակային հայեցակարգերով:

Դասագրքի հիմնական գործառույթների իրականացումը կախված է (բացի դպրոցական պրակտիկայում նրա մեթոդապես գրագետ օգտագործումից) մեծ թվով տարբեր գործունեից՝ տեսական, մեթոդական, լեզվաբանական, տնտեսագիտական և պոլիգրաֆիական:

Դասագրքի արդյունավետության հետազոտությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ տեսական (վերլուծական) և էմպիրիկական (փորձնական): Դրանք անխզելի կապի մեջ են գտնվում միմյանց հետ և եթե տեսական ստուգումը թույլ է տալիս դասագիրքը գնահատել նրա միայն որոշ հատկությունների տեսանկյունից, ապա դասագրքի իրական պիտանիության մասին կարող են վկայել միայն դպրոցում կատարված էմպիրիկական ստուգումների արդյունքները:

Ինչպես նշեցինք, դասագրքի գնահատման դիդակտիկական չափանիշներ պետք է համարել նրա հիմնական գործառույթները: Ու՞նի, արդյոք ,դասագիրքն այն հատկությունները, որոնք ապահովում են նշված գործառույթների կատարումը: Այդ հարցին կարելի է պատասխանել միայն նրա մանրակրկիտ վերլուծությունից հետո: Դրա համար անհրաժեշտ է որոշել, թե դասագրքի որ հատկություններն են կապված որոշակի գործառույթների կատարման հետ:

Որպես օրինակ դիտարկենք հատկությունների այն ցանկը, որոնք պետք է ունենա դասագիրքը **տեղեկատվական գործառույթներ** կատարելու համար:

1. Դասագրքի բովանդակությունը.

- համապատասխանությունը գիտության բովանդակության ժամանակակից վիճակին,
- դասակարգումը առարկայական, տրամաբանական և հոգեբանական պլանում (առարկայի կառուցվածքը հաշվի առնելով),
- համաձայնեցվածությունը ուսումնական ծրագրի հիմնական դրույթների հետ,
- անվանումների միասնականացումը, սահմանումների հստակությունը,
- հարակից առարկաների դասագրքերի հետ եզրույթների և անվանումների համաձայնեցվածությունը,
- տեղեկատվության մատուցման տարատեսակությունը (բառ, նկար, լուսանկար, գծապատկեր և այլն):

2. Դասագրքի կառուցվածքը.

- կառուցվածքի հստակությունը, բաղադրամասերի կրկնվողությունը (օրինակ՝ տեղեկատվական տեքստի, վարժությունների բլոկի, ստուգողական հարցերի բլոկի, եզրակացությունների և այլն),
- դասագրքի բովանդակության կառուցվածքում մտավոր գործունեության մեթոդիկայի հիմնական սկզբունքների իրագործումը՝ գլխացանկը դասագրքի սկզբում, առարկայական, անվանական և այլ ցանկերի օգտագործումը և այլն:

3. Բովանդակության մեթոդական մշակումը.

- համապատասխանությունը լեզվի բնագավառում ժամանակակից դիդակտիկայի պահանջներին (մատչելիությունը, ճիշտ կառուցվածքը, ճկունությունը),
- համապատասխանությունը տվյալ առարկայի մեթոդական պահանջներին,
- հեղինակի դրույթները լուսաբանող օրինակների բազմազանությունը,
- հղումը անցած նյութին և աշակերտների փորձին,
- հիմնական առաջադրանքների բազմազանությունը,
- ուսումնական նյութը ըստ բարդության տարբեր մակարդակների բաժանումը,
- հիմնախնդիրների լուծման գործընթացում աշակերտների մտածական գործընթացների կառավարումը:

4. Ձևավորումը և պոլիգրաֆիական կատարումը.

- դասագրքի օգտագործման հարմարավետությունը,

- կազմի գործնականությունը, նրբագեղությունը և տեղեկատվողականությունը (կազմը պետք է լինի ամուր, ոյուրաթեք, հիգիենիկ, հետաքրքիր և տեղեկացնի դասագրքի բովանդակության մասին),
- թղթի որակը (թուղթը պետք է լինի լավ որակի, համապատասխան գույնի և երանգի),
- պատկերագարդումների բազմազանությունը՝ նկարներ, լուսանկարներ, գծագրեր, գծապատկերներ,
- տեղեկատվության աղբյուրի կարևոր դեր կատարող գունավոր պատկերագարդումների առկայությունը, դրանց համապատասխանությունը տեքստային բովանդակությանը և հարմարեցումը աշակերտների ընկալման տարիքային հնարավորություններին,
- պատկերագարդումների մակագրությունների համառոտությունը և հստակությունը, դրանց ձևի և ոճի համապատասխանությունը պատկերագարդումների բնույթին և գործառույթներին,
- համապատասխան ընդգծումների (օրինակ՝ հիմնական հասկացությունների, տեղեկատվական դրույթների և այլ էլեմենտների) օգտագործումը,
- լուսանցքների առկայությունը, որտեղ կարող են տեղադրվել հիմնական հասկացությունները, որոշակի նկարները,
- ընթերցումը խթանող ծավալը,
- դասագրքի հեղինակի, ինչպես նաև նկարչի, գրախոսի և խմբագրի ազգանունների հստակ ընդգծումը:

Նման կերպ կարելի է կազմել դասագրքի վերլուծության չափանիշների ցանկ նաև այլ գործառույթների իրականացման տեսանկյունից: Սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, դասագրքի պիտանիության մասին ամբողջական պատկերացում կարելի է կազմել միայն նրա տեսական վերլուծությունը համադրելով դպրոցում դասագրքի գործնական փորձարկման հետ:

Մենք ներկայացրեցինք այն հիմնական հոգեբանական և մանկավարժական պահանջները, որոնց հիման վրա պետք է փոփոխություն կրեն դպրոցական դասագրքերը փոխակերպվող հասարակության անցումային փուլում: Մյուս կրթական միջոցներին ներկայացվող պահանջներին կանդրադարձանք հետագա հրապարակումներում: